Základy aplikovanej geofyziky 1

gravimetria magnetometria geoelektrika seizmika karotáž rádiometria seizmológia

Základy aplikovanej geofyziky 1

úvod – E. Nogová gravimetria, magnetometria – R. Pašteka geoelektrika – R. Putiška seizmika, seizmológia – B. Brixová rádiometria, karotáž – A. Mojzeš

skúška – písomka s 21 až 22 otázkami

učebné texty (a prezentácie)

- merané pole: tiažové zrýchlenie g

- študovaný fyzikálny parameter hornín: hustota

GRAVIMETRIA

Obsah prednášky:

- ujasnene si základných pojmov
- trošku z histórie
- jednotky v gravimetrii
- meranie tiažového zrýchlenia (prístroje)
- hustoty (minerálov a hornín)
- spracovanie meraní (úplné Bouguerove anomálie)
- interpretácia
- príklady využitia gravimetrie

GRAVIMETRIA

Meranie, vyhodnocovanie a interpretácia tiažových meraní ("gravis" – ťažký, "metrein" - merať)

UJASNENIE SI ZÁKLADNÝCH POJMOV hodnota g (tiažového zrýchlenia) je ... ? konštantná?

a) pre telesá s rozdielnou hmotnosťou v tom istom bode? b) pre telesá s rozdielnou hmotnosťou v rôznych bodoch?

anomálie tiažového poľa Zeme (zo satelitných meraní)

UJASNENIE SI ZÁKLADNÝCH POJMOV

Newtonov gravitačný zákon:

$$|F| = G \frac{m_1 m_2}{r^2} = G \frac{mM}{r^2}$$

z Newtonovho zákona sily vyplýva pre zrýchlenie **g**:

$$F| = mg \implies |g| = \frac{F}{m} \implies |g| = G\frac{M}{r^2} [m \cdot s^{-2}]$$

Veľkosť g nie je závislá o malého m.

UJASNENIE SI ZÁKLADNÝCH POJMOV existuje vlastne rozdiel medzi gravitačným a tiažovým zrýchlením? (alebo ide o synonymum?)

gravitačné - "čistá príťažlivosť" Zeme

tiažové (merané) – výsledok vektorového súčtu gravitačného a odstredivého zrýchlenia Zeme

Pomer odstredivého a gravitačného zrýchlenia Zeme je veľmi malý ≈ 0.005 (na póle je g cca 9.83 m·s⁻², na rovníku cca 9.78 m·s⁻²)

(na póle je g cca 9.83 m·s⁻², na rovníku cca 9.78 m·s⁻²)

GRAVIMETRIA

trošku z histórie ...

Galileo Galilei (1564 - 1642)

Pierre Simon Laplace (1749 – 1827)

Isaac Newton (1643 - 1727)

Pierre Bouguer (1698 – 1758)

GRAVIMETRIA úplne prvé prístroje... kyvadlové

$$T = 2\pi \sqrt{\frac{L}{g}}$$

Meraná veličina v gravimetrii

Merané g je vektor, avšak pracujeme so skalárom g. používané jednotky v gravimetrii systém SI: m·s⁻² používané sú násobky: $1 \,\mu m \cdot s^{-2} = 10^{-6} \,m \cdot s^{-2}$ v anglosaskej literatúre: $1 \text{ mGal} = 10 \ \mu \text{m} \cdot \text{s}^{-2}$ $1 \text{ mGal} = 10^{-5} \text{ m} \cdot \text{s}^{-2}$ $1 \text{ Gal} = 10^{-2} \text{ m} \cdot \text{s}^{-2}$ $1 \mu Gal = 0.001 mGal$

predstava o presnosti dnešných gravimetrických meraní

g = 9.82345678 m/s²

úroveň mGal

úroveň µGal

súčasné prístroje merajú s presnosťou $0.01 \text{ do } 0.001 \text{ mGal} = 10 \text{ do } 1 \mu \text{Gal}$

meranie v gravimetrii

prístroje na meranie tiažového zrýchlenia sa nazývajú gravimetre

<u>absolútne</u> gravimetre

merajú priamo g laboratórne, vyššia presnosť: 0.001 mGal, voľný pád, pomalšie (hodiny)

<u>relatívne</u> gravimetre

merajú iba rozdiel ∆g terénne, nižšia presnosť: 0.01-0.005 mGal, pružinový systém rýchlejšie (minúty)

Scintrex CG-5

relatívny (pružinový) gravimeterr

meranie – manuálne

- 1 torzné vlákno
- 2 astazujúca (zvýrazňujúca) pružina
- 3 rozsahová pružina
- 4 meracia pružina
- 5 vahadlo

relatívny (pružinový) gravimeterr meranie – automatické (tzv. Autograv systém)

novší systém

relatívny (pružinový) gravimeterr meranie – automatické (tzv. Autograv systém)

relatívny (pružinový) gravimeterr súčasné moderné (state of the art) <u>relatívne gravimetre:</u>

Staršie typy – meraná veličina je počet otáčok skrutky meracej pružiny (prevod na [mGal] pomocou tzv. konštanty prístroja [mGal]/dielik). Novšie typy – meraná veličina je elektrické napätie, ktoré je opäť prevedené na [mGal] pomocou vnútornej konštanty prístroja ([mGal]/mV).

relatívny (pružinový) gravimeterr najnovšie <u>relatívne</u> gravimetre:

Scintrex CG-6 (na obr. spolu s CG-5) LG-1 GALILEO (česká firma GF Instruments)

Meranie a základné spracovanie dát v gravimetrii:

Zahŕňa v sebe:

- samotné meranie s prístrojom (gravimeter)
- opravu o chod prístroja
- prepočet na absolútnu hodnotu (pri relat. meraniach)
- výpočet chyby merania
- výpočet tzv. Bouguerových anomálií

meranie v gravimetrii musí sa odstraňovať <u>tzv. chod prístroja (drift)</u> spôsobený: otrasmi, zmenami teploty a tlaku, slapovými účinkami Slnka a Mesiaca (moderné gravimetre ich vedia zrátať)

meranie v gravimetrii

výsledkom meraní a opravy o chod je hodnota relatívneho tiažového zrýchlenia ∆g, ktoré sa prepočítava na jeho absolútnu hodnotu g, K tomu je potrebné takúto hodnotu g poznať aspoň v jednom bode (meranie s absol. grav. alebo sa využijú body štátnej siete)

Body Štátnej Polohovej Siete (ŠPS) u nás spravuje Geodetický a Kartografický Ústav Bratislava (GKÚ).

meranie v gravimetrii

Starší systém – tzv. Štátna Gravimetrická Sieť (ŠGS), taktiež pod správou GKÚ.

Základný materiálový parameter v gravimetrii je hustota, študujeme prejavy hustotných nehomogenít v nameranom (anomálnom) poli g jednotky (systém SI): kg·m⁻³

používané sú násobky: 1 g·cm⁻³ = 1 kg·dm⁻³ = 1 Mg·m⁻³ = = 1000 kg·m⁻³

Rozpätie hustôt minerálov: od 0.98 (ľad) po 22.59 g·cm⁻³ (čisté Osmium) (príklad: olovo: 11.34 g·cm⁻³, zlato: 19.32 g·cm⁻³)

Rozpätie hustôt hornín: od 1.65 (hlina) po 3.35 g·cm⁻³ (eklogit) (granit: 2.65 g·cm⁻³, vápenec: 2.70 g·cm⁻³, fylit: 2.75 g·cm⁻³)

Priemerná hustota vrchnej časti zemskej kôry na základe gravimetrie je približne 2.67 g·cm⁻³.

magmatické horniny

nárast hustoty s bázicitou,
okrem toho efuzívne sú
vždy ľahšie ako plutonické

metamorfované horniny

- závisí od typu metamorfózy

sedimentárne horniny

 dôležitý je nárast hustoty s hĺbkou + kompakcia horniny (súvisí s vekom)

Obr. 3. Závislosť prirodzených hustôt na hĺbke panví. Vysvetlivky: 1 - viedenská panva, 2 - dunajská panva, 3 - Výchoslovenská nížina (Šefara et al., 1987).

nepriame metódy určovania hustôt – zo seizmológie

kvízové otázky: Ako sa volá diskontinuita medzi plášťom a vonkajším jadrom?

> A medzi vnútorným a vonkajším jadrom?

nepriame metódy určovania hustôt – zo seizmológie

Ako sa volá diskontinuita medzi plášťom a vonkajším jadrom? Gutenberg-Wiechert

A medzi vnútorným a vonkajším jadrom? Lehmann-Bullen základy gravimetrie – spracovanie údajov

v aplikovanej gravimetrii (na geologické účely) sa však nevyhodnocuje priamo merané tiažové zrýchlenie g, ale sa počítajú tzv.

> ÚPLNÉ BOUGUEROVE ANOMÁLIE (ÚBA)

merané tiaživé zrýchlenie g v sebe zahŕňa okrem vplyvu geológie aj iné vplyvy:

- vplyv zemepisnej šírky (odstredivého zrýchlenia) vzorec pre tzv. normálne tiažové zrýchlenie: g_n = 978049(1 + 0.0052884sin²φ) [mGal] (približne to znamená zmenu 0.01 mGal na 10 m vzdialenosť v S-J smere)
- vplyv nadmorskej výšky (pokles g s rastúcou výškou) tzv. vertikálny gradient = -0.3086h [mGal] (cca 0.01 mGal na 3 cm vo vertikálnom smere)
- vplyv reliéfu: blízke kopce znižujú merané g, doliny tak isto…

Úplné Bouguerove anomálie (ÚBA)

$$\acute{U}BA = \Delta g = g_{mer} - g_{teor}$$

od tiažového účinku celej (reálnej) Zeme...

... sa odpočíta tiažový účinok teoretickej Zeme...

účinok teoretickej Zeme sa skladá z účinku referenčného elipsoidu a ...

spracovanie v gravimetrii (tvorba ÚBA)

účinok teoretickej Zeme sa skladá z účinku referenčného elipsoidu a sférickej dosky...

spracovanie v gravimetrii (tvorba ÚBA)

účinok teoretickej Zeme sa skladá z účinku referen. elipsoidu a sférickej dosky a topografie

spracovanie v gravimetrii (tvorba ÚBA) - matematické vyjadrenie

 $\Delta g_{B} = UBA = g - g_{n} + 0.3086h - 0.0419h\rho - B + T$

g – meraná tiaž (opravená o chod a prepočítaná na absolútnu hodnotu) g_n – normálne pole (účinok elipsoidu) h – nadmorská výška bodu merania ρ – tzv. korekčná (redukčná) hustota (často 2.67 g.cm⁻³) 0.3086h – korekcia "vo voľnom vzduchu" (tzv. Fayeova) 0.0419hp – Bouguerova korekcia (účinok rovinnej dosky) B – Bullardov člen ("ohýba" rovinnú dosku) T – terénne korekcie (do vzdialenosti 166.7 km od bodu)

spracovanie v gravimetrii (tvorba ÚBA) Pri niektorých aplikáciách sa používajú upravené vzťahy (verzie) ÚBA:

anomália NUBA = g – g_n + 0.3086h – 0.0419h ρ sa nazýva ako <u>tzv. neúplná Bouguerova anomália</u>

anomália $\Delta g_{Fay} = g - g_n + 0.3086h$ sa nazýva ako <u>tzv. Fayeova anomália</u> alebo <u>anomália vo voľnom vzduchu</u> (odstránený vplyv výšok)

výsledkom je prejav anomálnych hustotných nehomogenít v zemskej kôre (až vo vrchnom plášti)

Praktické ukážky (výhod) výpočtu ÚBA:

- vymapovanie priebehu kanalizačného zberača, Bratislava, Gagarinova ul.
- hľadanie podzemných chodieb pod Veľkou terasou (Oravský zámok)
- vymapovanie rozsahu maarového telesa, Pinciná, Lučenec

kanalizačný zberač, Gagarinova ul., BA

kanalizačný zberač, Gagarinova ul., BA

kanalizačný zberač, Gagarinova ul., BA

kanalizačný zberač, Gagarinova ul., BA NBA= g + 0.3086h - 0.0419hp

Praktické ukážky (výhod) výpočtu ÚBA:

 hľadanie podzemných chodieb pod Veľkou terasou (Oravský zámok)

cieľom prieskumu bolo nájsť možné spojovacie chodby medzi tunelom a opevnením

pohľad od prístupovej cesty na zámok

výrazný prejav ostrej hrany za múrmi (vzduch = chýbajúce hmoty = pokles Δg)

az po aplikovaní vsetkých korekcii (aj opravy o gravit. účinok múrov) sa v mape úplných Bouguerových anomálií prejaví prítomnosť tunelu a ostatných hustotných nehomogenít

Praktické ukážky (výhod) výpočtu ÚBA:

vymapovanie rozsahu maarového telesa, Pinciná, Lučenec

súčasný maar, Nemecko

schematická výplň maarového telesa (diatomity, bentonity, alginity...)

nadmorské výšky

merané tiažové zrýchlenie g

19.78

tzv. Fayeove anomálie (odstránený hlavný vplyv výšok)

Úplné **Bouguerove** Anomálie (odstránené všetky negeologické vplyvy)

ÚBA (2.67 g.cm⁻³) – územie Slovenska

interpretácia v gravimetrii INTERPRETÁCIA –

kvalitatívna/kvantitatívna

kvalitatívna – opisuje kvalitatívne pole ÚBA (znížené hodnoty = znížené hustoty objektov alebo vplyv geometrie telies, zvýšené... naopak) kvantitatívna – určuje hĺbkové, rozmenrové, tvarové a hustotné parametre študovaných geologických objektov

dôležité pojmy:

a) priama úloha – pri zadaných parametroch telies vypočítať ich gravitačný účinok (tzv. <u>modelovanie</u>)

b) obrátená úloha – opačná úloha (náročnejšia)

interpretácia v gravimetrii

mnohoznačnosť (nejednoznačnosť) interpretácie v gravimetrii – vieme vyriešiť iba pomocou doplňujúcich (nezávislých) údajov a informácií

INTERPRETÁCIA – kvalitatívna priebeh gravitačného účinku (ÚBA) nad zlomom (poklesom)

INTERPRETÁCIA – kvalitatívna príklad: úplné Bouguerove anomálie z oblasti Mŕtveho mora (sedimenty mora sú ľahšie ako okolie)

INTERPRETÁCIA – kvantitatívna tzv. metóda polovičnej šírky

jednoduchý príklad – Bouguerova anomália prejavu soľného diapíru,lokalita Lousiana príbrežná oblasť) (Nettleton, 1976)

z polovičnej šírky "odpichnutej" anomálie je možné odhadnúť vrchný okraj soľného diapíru

INTERPRETÁCIA – kvantitatívna tzv. hustotné modelovanie

INTERPRETÁCIA – hustotné modelovanie

výsledok hustotného modelovania – profil z Európskej platformy cez Západné Karpaty do Panónskej oblasti,

model siaha až do hĺbky 170 km

využitie gravimetrie

- v regionálnej a štruktúrnej geológii
- v ložiskovom a ropnom prieskume
- detekcia dutín

(inžiniersky, environmentálny prieskum, archeológia, ...)

- atď. (hustotné nehomogenity)

výsledok hustotného modelovania – profil zo subdukcie oceánickej platne Nasca pod juhoamerický kontinent (model siaha až do 250 km)

výsledok hustotného modelovania – profil cez Malé Karpaty a Dunajskú panvu, SR (model siaha do 70 km)

výsledky prieskumu karbonatitového ložiska Cataláo, Brazília

geologická mapa štruktúry

Bouguerove anomálie

výsledok 3D hustotného a suscept. modelovania

lokalita Wolfsberg, Rakúsko, 2012

priestor bývalej bane na hnedé uhlie (neogénny vek)

lokalita Wolfsberg, Rakúsko, 2012

výsledná mapa úplných Bouguerových anomálií (krok: 2 x 2 m)

lokalita Wolfsberg, Rakúsko, 2012

> výsledky vrtného prieskumu (spolu s našimi hĺbkovými odhadmi – tzv. metóda Eulerovej dekonvolúcie)

lokalita Wolfsberg, Rakúsko, 2012

odkopaná dutina

Abb. 4: Freilegung des durch die geophysikalische Untersuchung festgestellten Hohlraumes (ca. 60 m³) mit einer Überlagerung von etwa 3,5 m

lokalita Wolfsberg, Rakúsko, porovnanie rokov 2012 a 2016 (kontrolné merania)

výsledky geofyzikálneho prieskumu Dómu Sv. Mikuláša v Trnave

Obr. 8 Mapa priebehu lokálnych neúplných Bouguerových anomálií v priestore kostola (so zavedením opráv o gravitacný úcinok múrov a odstráneným trendom), kor. hustota = 1.80 g.cm

spojenie výsledkov mikrogravimetrie a metódy georadaru (GPR), overené videoinšpekciou

Cheopsova pyramída, Egypt – francúzsky mikrogravimetrický projekt

By LACQUES LARSHMANAN Compagnie de Prospection Géoghysique Française Passence, France and LACQUES MONTLUCON Electricité de France Paris, France

Cheopsova pyramída, Egypt – francúzsky mikrograv. projekt

štruktúra pyramídy

merané priestory

Cheopsova pyramída, Egypt – francúzsky mikrograv. projekt

tvorba Bouguerovej anomálie - odstránenie gravitačných účinkov známych štruktúr

model hustotného "rozvrstvenia" pyramídy

Cheopsova pyramída, Egypt – francúzsky mikrograv. projekt <u>výsledky</u>

hlavný výsledok:

zistenie dominantnej negatívnej anomálie v západnej časti prístupovej chodby do "královninej" pohrebnej miestnosti

overenie anomálie:

3 vrty dosiahli po 2.1 m dutinu vyplnenú pieskom, (modelovaný objem dosahuje až 40 m⁻³)

Cheopsova pyramída, Egypt – francúzsky mikrograv. projekt <u>výsledky – možná interpretácia</u>

Densities of the large block structure of the Cheops Pyramid.

zvyšok pieskovej rampy

Zaujímavosť – rok 2017: objavenie novej dutiny (tzv. Big Void) v Cheopsovej pyramíde pomocou registrácie kozmického žiarenia (muóny).

Zaujímavosť – rok 2017: objavenie novej dutiny (tzv. Big Void) v Cheopsovej pyramíde pomocou registrácie kozmického žiarenia (muóny).

Bolo by možné prítomnosť tejto dutiny overiť presnými gravimetrickými meraniami na povrchu pyramídy?

modelované 4 scenáre (výška 5 a 7 m)

Bolo by možné prítomnosť tejto dutiny overiť presnými gravimetrickými meraniami na povrchu pyramídy? – asi áno...

Hrubá izočiara približne vymedzuje plochu, na ktorej by mohla byť daná dutina "merateľná" pomocou súčasných moderných gravimetrov.

GRAVIMETRIA

Zhrnutie:

- meraná veličina: tiažové zrýchlenie g
- prístroje gravimetre (absolútne, relatívne)
- jednotky v gravimetrii μm·s⁻², v praxi ale mGal, μGal
- fyzikálny parameter minerálov a hornín: hustota
- spracovanie meraní (úplné Bouguerove anomálie)
- interpretácia kvalitatívna a kvantitatívna
- príklady využitia gravimetrie (hustotné nehomogenity)

ZOSTÁZIA predpokladá kompenzáciu litostatických tlakov od horninových celkov litosféry v určitej hĺbke (astenosféra).

tzv. Airyho model a Prattov model

CHAMP

staršie satelitné systémy: GRACE a CHAMP

nový systém: GOCE

SST: Satellite-to-Satellite Tracking

Launched 2000.

- Single satellite.
- High-low SST.
- Polar gap ~3°.
- Instruments:
  - vector and scalar magnetometers,
  - accelerometer,
  - star cameras,
  - GPS.

GRACE

- Launched 2002.
- Two-satellites.
- High-low-SST & low-low-SST.
- Polar gap ~1°.
- Time-varying gravity field.
- Instruments:
  - accelerometer,
  - star cameras,
  - GPS.

C A U GPS satellites

nový systém: GOCE

štart: 17. marec 2009 koniec: 11. november 2013 výška preletu nad povrchom Zeme: 260 km

